

## REDACTIONEEL

# Kwalitatieve data-analyse: eenheid in verscheidenheid

AnneLoes van Staa & Fijgje de Boer\*

Twintig jaar geleden verscheen de tweede druk van *Qualitative data analysis* van Miles en Huberman (1994), een van de eerste standaardwerken gewijd aan kwalitatieve data-analyse. Zij beschreven de aanleiding voor hun boek als volgt: 'the most serious and central difficulty in the use of qualitative data is that methods of analysis are not well formulated' (Miles & Huberman, 1994). Met dit boek wilden zij een bijdrage leveren aan het ontwikkelen van expliciete, systematische analysemethoden, die geloofwaardig en replicerbaar zouden zijn. Ook in het onderwijs over kwalitatief onderzoek wordt nog weinig aandacht besteed aan data-analyse, in vergelijking met de aandacht voor dataverzameling. Leerboeken over kwalitatief onderzoek wijden meestal aparte hoofdstukken aan observeren, interviewen en het houden van focusgroepen, gevolgd door een algemeen hoofdstuk over data-analyse, waarin algemene stappen worden beschreven. In de afgelopen jaren lijkt deze lacune te worden goedge maakt door een toenemende aandacht voor kwalitatieve data-analyse: er zijn tientallen boeken over data-analyse vanuit verschillende invalshoeken gepubliceerd. Onlangs verscheen ook een tweede bewerkte druk van Hennie Boeijes boek *Analyseren in kwalitatief onderzoek: denken en doen*, en binnenkort zal ook een boek van Jeanine Evers het licht zien: *Kwalitatieve analyse: kunst én kunde*. Beide boeken komen in dit themanummer aan bod.

Nu kwalitatieve onderzoeksmethoden steeds meer 'volwassen' zijn geworden en een bredere belangstelling en acceptatie genieten, ligt het voor de hand om de basisprincipes van kwalitatieve data-analyse aan een kritisch onderzoek te onderwerpen. Data-analyse vormt een van de belangrijkste onderdelen van een kwalitatief onderzoek, maar in de uitvoering blijken grote verschillen te bestaan. Het leek ons daarom belangrijk om in dit 57ste nummer van KWALON aandacht te besteden aan verschillende wijzen van kwalitatieve data-analyse.

\* Dr. AnneLoes van Staa is lector Transitie in Zorg bij het Kenniscentrum Zorginnovatie van de Hogeschool Rotterdam en universitair docent bij het instituut Beleid & Management Gezondheidszorg van de Erasmus Universiteit Rotterdam. E-mail: a.van.staa@hr.nl. Dr. Fijgje de Boer is sociaal psychologe en werkt als wetenschappelijk docent bij de afdeling Metamedica van het VUmc te Amsterdam. E-mail: fi.deboer@vumc.nl.

## Themanummer KWALON

Het startpunt voor dit themanummer vormde de KWALON-najaarsconferentie 2013 over data-analyse in kwalitatief onderzoek. Na afloop vroegen wij de sprekers op deze conferentie om hun bijdrage geschikt te maken voor publicatie in KWALON, een oproep waar een van de sprekers, Merel Visse, inderdaad gehoor aan kon geven. Op de oproep die wij in mei jl. verspreidden, kregen we zoveel reacties dat we zelfs auteurs hebben moeten teleurstellen.

Voor dit nummer hebben we bewust gezocht naar een verscheidenheid aan benaderingen, die zich situeren binnen de verschillende epistemologische invalshoeken van kwalitatief onderzoek. Dat wil zeggen dat we keken naar de wijze waarop onderzoekers denken kennis te verkrijgen over 'de werkelijkheid': (1) vanuit een blik die de verkregen kennis ziet als een 'afbeelding' van de werkelijkheid die volgens logische principes kan worden ingedeeld, (2) vanuit een blik waarin het leren 'begrijpen' van de werkelijkheid centraal staat, of (3) vanuit een blik die aangeeft 'betekenissen toe te voegen' via het onderzoek. Dat heeft ertoe geleid dat in dit themanummer bijdragen zijn opgenomen over fenomenologische analyse (de werkelijkheid 'begrijpen'), over discoursanalyse (betekenissen toevoegen aan de werkelijkheid) en over vergelijkende caseanalyse (de werkelijkheid als een constructie opvatten die weergegeven (afgebeeld) kan worden).

Aan alle auteurs is gevraagd om in hun bijdrage informatie te geven over:

- de context (de blik, de achtergrond van de benadering, het onderzoek) waarbinnen hun data-analyse plaatsvond;
- de data waarop de analyse plaatsvond;
- de aanpak in de analyse (de stappen die worden gezet);
- de aard van de transformatie, die plaatsvindt van de ruwe data tot de uitkomst.

## Van creatieve verbeelding naar transparantie

Van oudsher gaven kwalitatief onderzoekers, zoals bijvoorbeeld Wollcott (in: Creswell, 1998), aan dat er tijdens data-analyse volop ruimte moet zijn voor de creativiteit van de onderzoeker. Die visie lijkt steeds minder te worden gedeeld, nu kwalitatief onderzoek in wetenschapsland meer gevestigd begint te worden. Het toepassen van 'creativiteit' ofwel van 'verbeelding' (C. Wright Mills noemde dit *the sociological imagination*) wordt niet langer wetenschappelijk (genoeg) bevonden. Hoe een kwalitatief onderzoeker tot resultaat komt, moet kunnen worden verantwoord – data-analyse is in de 'moderne' lezing niet alleen een creatief (lees: kunst), maar vooral een ambachtelijk proces (= kunde), dat uiteengerafeld kan worden en zichtbaar kan worden gemaakt. Daartoe wordt het proces meestal opgedeeld in opeenvolgende stappen.

Deze stappen in data-analyse lijken vaak overeen te komen, maar hun uitkomsten kunnen sterk verschillen. Over het algemeen worden vier stappen onderscheiden:

- 1 het aandachtig lezen van de data;
- 2 het analyseren van de data en het ordenen volgens een eerste indeling;

- 3 het uitdiepen van de indeling en het nagaan van de onderlinge relaties;
- 4 het vaststellen van de verhaallijn van de indeling, zo mogelijk in een visueel schema.

Echter, vanaf de eerste stap – het lezen – kan ‘de blik’ van de onderzoeker al verschillen. Sommige onderzoekers kiezen voor *bracketing*, waarbij de onderzoeker de eigen vooronderstellingen en gedachten over het onderwerp van onderzoek bewust tussen haakjes plaatst om zo onbevooroordeeld mogelijk te lezen. Maar een onderzoeker kan ook al bij eerste lezing besluiten selectiever te zijn: door zich te richten op bepaalde delen van de data die aansluiten bij de vraagstelling en de rest buiten beschouwing te laten. Ook de aard van het kwalitatieve onderzoek – de stroming of achterliggende benadering – beïnvloedt niet alleen het aandachtig lezen, maar ook de stappen die daarop volgen. Vandaar dat het belangrijk is dat het type analyse al *voorafgaand* aan de data-analyse wordt bepaald, bijvoorbeeld in het onderzoeksvoorstel. Onderzoekers zouden preciezer moeten opschrijven wat ze (gaan) doen in de data-analyse.

### Een veelkleurig palet

In dit themanummer komt een verscheidenheid aan vormen van kwalitatieve data-analyse aan bod. Bij het samenstellen hebben we ernaar gestreefd om bijdragen te verkrijgen vanuit:

- een sociaal-constructivistisch gezichtspunt;
- een interpretatieve hoek;
- een meer deductieve of (post)positivistisch getinte aanpak.

Dit is ook de volgorde die we hanteren in het plaatsen van de bijdragen, naast een indeling van langere naar kortere bijdragen.

De artikelenreeks opent met een voorbeeld van data-analyse vanuit een *sociaal-constructivistische benadering*, zoals Annemarie van Dalen deze toepaste in haar etnografisch promotieonderzoek. Als korte bijdrage binnen deze benadering is de zorgethische discoursanalyse van een internetdagboek opgenomen, uitgevoerd door masterstudenten van de Universiteit voor Humanistiek. De bijdrage van Merel Visse over hermeneutisch narratief analyseren kan worden gezien als passend bij een *interpretatieve visie* op de werkelijkheid, waarbij het *Verstehen*, het zoeken naar betekenissen in teksten, centraal staat. De interpretatieve visie vertegenwoordigt de belangrijkste traditie van waaruit kwalitatief onderzoek is voortgekomen met benaderingen die zijn uitgewerkt in de *grounded theory approach*, de fenomenologische benadering en narratief onderzoek. De bijdrage van Hanneke van der Meide over de fenomenologische reflectieve leefwereldbenadering past ook binnen deze traditie.

Er zijn ook artikelen in dit nummer waarin een paradigmatische stellingname minder op de voorgrond staat en data-analyse *meer pragmatisch* wordt aangepakt. Soms wordt hierbij een overwegend deductieve strategie gevolgd, zoals in de *directed content analysis* bij Van Staa en De Vries, terwijl Inge Varekamp in haar korte bijdrage stelt dat descriptief kwalitatief onderzoek waarbij theorieontwikkeling

niet wordt nagestreefd, in onderzoek met een complexe vraagstelling zeer waardevol kan zijn. Volgens haar gaat data-analyse primair om ordenen, samenvatten, vergelijken en interpreteren. Daarbij kunnen (Excel)tabellen, grafieken, diagrammen en andere visuele hulpmiddelen bruikbaar zijn. Deze worden verkend in diverse andere bijdragen: een treffend voorbeeld van sociale netwerkanalyse in de criminologie wordt gegeven door Willem-Jan Verhoeven en Jasper Bik, en Jessica Fraeyman en haar collega's geven handreikingen voor het gebruik van diagrammen.

Het gebruik van *visuele hulpmiddelen* beperkt zich natuurlijk niet tot meer 'pragmatische' benaderingen van kwalitatief onderzoek. Twee bijdragen over twee verschillende aanpakken van vergelijkende kwalitatieve analyse (*comparative qualitative analysis*) laten dit zien. Kim Loyens gebruikte *process tracing*, een kwalitatieve onderzoeksmethode om causale mechanismen in een bepaald sociaal proces te ontrafelen. Zij deed dit vooral op inductieve wijze, terwijl Valérie Pattyn het in haar onderzoek heel anders aanpakte; zij gebruikte de techniek van grootste gelijkheid en verschil (*most different similar outcome/most similar different outcome*). Deze techniek hielp bij de selectie van causaal relevante variabelen. Deze aanpak lijkt ver af te staan van de *thick descriptions* die Van Dalen maakte in haar meer sociaal-constructivistische analyse van organisatiecasussen.

De rol en de plaats van *theorie* verschilt ook sterk in de diverse bijdragen. Van Staa en De Vries selecteerden een bestaand theoretisch raamwerk als startpunt van hun data-analyse; hun doel was dit raamwerk te toetsen. Varekamp stelt daarentegen dat het ontwikkelen of toetsen van een theorie niet haar doel was, terwijl het de bedoeling van Loyens en Pattyn was causale relaties in de kwalitatieve data te ontrafelen: het gaat dan om het verkrijgen van inzichten die tot nieuwe theoretische inzichten leiden. Ook bij Van Dalen lijkt theorievorming een doel te zijn. Maar bij Van der Meide was theorievorming niet het hoogste doel, maar ging het vooral om het verkrijgen van een diepgaand begrip van ervaringen van oudere patiënten die in een ziekenhuis worden opgenomen.

Er is grote variatie tussen de auteurs ten aanzien van *de complexiteit en de grondigheid* van hun aanpak van de data-analyse. Niet alle analysestrategieën lenen zich daarom voor praktijkgerichte onderzoeksprojecten, of kunnen door beginnende onderzoekers direct worden toegepast. De bijdragen zijn echter niet enkel van promotieonderzoekers afkomstig, maar ook van (ex-)masterstudenten (Jasper Bik, Kirsten de Vries, Potma et al.). Ook Jessica Fraeymans didactische tekst is speciaal geschreven om beginnende onderzoekers uit te dagen hun eerste bevindingen te visualiseren.

Een *overeenkomst* tussen de bijdragen is dat alle auteurs uitvoerig verslag doen van hun werkwijze in elk van de verschillende stappen van het proces. Van een *black box* of onnavolgbaar creatief proces is geen sprake.

## Nieuwe boeken onder de loep

Naast originele onderzoeksbijdragen besteden we in dit themanummer ook aandacht aan boeken over kwalitatieve data-analyse, zoals die in de afgelopen jaren

of recent zijn verschenen. De tweede editie van Hennie Boeijes veelgebruikte boek in het hoger onderwijs, *Analyseren in kwalitatief onderzoek*, wordt besproken door Reinoud Bosch, waarop een repliek volgt van de auteur. Ook van Saldaña's *The coding manual* is een nieuwe druk verschenen, die kritisch werd gelezen door Jeroen van Aniel. Ook is er een recensie van de tweede druk van Grbichs *Qualitative data analysis: an introduction* door Monique Vahedi Nikbaht, een data-analyseboek dat volgens haar voor beginnende onderzoekers bruikbaar is. Van een ander kaliber zijn de kwalitatieve data-analyses, zoals die weergegeven worden in *Five ways of doing qualitative analysis* van Wertz et al., besproken door Fijje de Boer. Alle auteurs analyseerden dezelfde tekst (data), maar ieder volgens een eigen kwalitatieve benadering, zoals de fenomenologische psychologie, de *grounded theory approach*, discoursanalyse, narratief onderzoek en *intuitive inquiry*. Dat leverde vijf interpretaties van dezelfde tekst op. Het nieuwe boek *Applied thematic analysis* van Guest et al., gerecenseerd door Janet Been-Dahmen, is juist geschreven vanuit onvrede met de 'verzuiling' binnen de theoretische tradities in kwalitatief onderzoek. Zij kiezen nadrukkelijk voor een pragmatische positie en willen onderzoekers uitdagen ook eens 'iets anders' te proberen dan wat ze gewend zijn.

## Besluit

Met dit themanummer willen we beginnende én ervaren kwalitatief onderzoekers kennis laten maken met nieuwe, inspirerende voorbeelden van data-analyse, zodat ze worden uitgedaagd buiten de gebaande paden te gaan. We zijn ervan overtuigd dat het toepassen van meerdere datastrategieën (analysetriangulatie; Van Staa & Evers, 2010) de kwaliteit van data-analyse kan verhogen en onderzoekers kan uitdagen tot meer creativiteit en navolgbaarheid in de uitvoering van hun analyse.

We zijn ons ervan bewust dat we in dit themanummer slechts een deel van de verscheidenheid van kwalitatieve data-analyse kunnen laten zien. De tradities waaruit kwalitatief onderzoek voortkomt, zijn heel uiteenlopend, waardoor ze lang niet allemaal aan bod komen. Daarnaast ontbreekt aandacht voor nieuwe vormen van data-analyse, voortkomend uit de nieuwe digitale technologieën, zoals internet, e-mail, sociale netwerken en mobiele telefonie.

Op de komende KWALON-najaarsconferentie, die plaatsvindt op vrijdag 12 december 2014, is aandacht voor nieuwe ontwikkelingen binnen kwalitatief onderzoek, voor data-analyse in kwalitatief onderzoek en voor kwalitatief onderzoek met behulp van nieuwe digitale technologieën (zie 'Berichten uit het veld'). Wij hopen dat het lezen van dit themanummer een goede voorbereiding vormt om op deze conferentie beslagen ten ijs te komen en de sprekers uitdagende vragen voor te leggen.

Namens de themaredactie van KWALON 57 'Kwalitatieve data-analyse' (in alfabetische volgorde):

Fijje de Boer

Harrie Jansen

Kim Loyens  
AnneLoes van Staa  
Fred Wester

## **Literatuur**

- Creswell, J.W. (1998). *Qualitative inquiry and research design. Choosing among five traditions*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Miles, M.B. & Huberman, A.M. (1994). *Qualitative data analysis. An expanded source book* (2nd ed.). Thousand Oaks: Sage.
- Staa, A.L. van & Evers, J.C. (2010). 'Thick analysis': strategie om de kwaliteit van kwalitatieve data-analyse te verhogen. *KWALON* 43, 15(1), 5-12.